

УДК [811.161.2+811.162.1]'367.625

© Л. В. Сегін
(Вінниця)

**ДЕРИВАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ДІЄСЛІВ
ДИНАМІЧНОЇ ПРОСТОРОВОЇ ЛОКАЛІЗОВАНОСТІ З
ПРЕФІКСОМ ДО-/ДО- В УКРАЇНСЬКІЙ І ПОЛЬСЬКІЙ МОВАХ
(субстантивний блок)**

Стаття продовжує цикл публікацій автора зі словотвірної парадигматики слов'янських мов. У результаті аналізу встановлено типологію словотвірних значень субстантивної зони дієслів з префіксом *до-/do-* в українській і польській мовах, з'ясовано глибину семантичних позицій, виявлено спільне та відмінне в реалізації словотвірних значень, словотвірної спроможності дієслів-еквівалентів, подано кількісну характеристику продуктивності твірних основ, словотвірних значень.

Ключові слова: дериваційний потенціал, словотвірна парадигма, субстантивний блок, словотвірне значення, девербатив.

**Л. В. СЕГИН. ДЕРИВАЦИОННЫЙ ПОТЕНЦИАЛ ГЛАГОЛОВ
ДИНАМИЧЕСКОЙ ПРОСТРАНСТВЕННОЙ ЛОКАЛИЗОВАННОСТИ С
ПРЕФИКСОМ ДО-/ДО- В УКРАИНСКОМ И ПОЛЬСКОМ ЯЗЫКАХ
(СУБСТАНТИВНЫЙ БЛОК)**

Статья продолжает цикл публикаций автора по словообразовательной парадигматике славянских языков. По результатам анализа устанавливается типология словообразовательных значений субстантивной зоны глаголов с префиксом *до-/do-* в украинском и польском языках, выясняется глубина семантической позиции, выявляется общее и специфическое в реализации словообразовательных значений, словообразовательной способности глаголов-эквивалентов, подается количественная характеристика продуктивности образующих основ, словообразовательных значений.

Ключевые слова: деривационный потенциал, словообразовательная парадигма, субстантивный блок, словообразовательное значение, девербатив.

У сучасній дериватології перспективним напрямом аналізу й систематизації словотвірного матеріалу є основоцентричний підхід, що вивчає дериваційний потенціал різних класів слів і ґрунтується на врахуванні ролі твірної основи в словотворчих процесах. Такий аспект словотвору передбачає вивчення комплексних словотвірних одиниць, з-поміж яких найголовнішу роль у відображенні словотвірного потенціалу слова відіграє словотвірна парадигма (СП). Тому мають рацію ті дослідники, які зазначають, що введення до теорії словотвору поняття СП

уможливлює підхід до словотвору як до особливої ієрархічно впорядкованої підсистеми мови, а не до як до сукупності окремих похідних слів (Валюх 2005: 30). СП визначають як сукупність похідних, мотивовані однією твірною основою і перебувають на одному ступені творення (Земская 1978: 71). Парадигма кожного слова певної лексико-семантичної чи тематичної групи уможливлює встановлення тих семантичних позицій, які формують типову СП, одиницю плану змісту, представлену стандартизованим набором словотвірних значень.

На сьогодні в славистиці вже є праці, присвячені опису дериваційного потенціалу дієслів на рівні СП в українській (Джочка 2003; Пославська 2006; Познанський 2014; Кушлик 2015 та ін.), російській (Морозова 1980; Чиканцева 1984 та ін.), словацькій (Buzassyova 1973) мовах.

Проте не може залишатися поза увагою дослідників і зіставно-типологічне вивчення СП, яке є одним з пріоритетних напрямків сучасної лінгвістики (Сопоставительное 1987). Як справедливо зазначають дослідники, СП є найбільш зручним об'єктом зіставлення, оскільки найяскравіше показує системний характер словотвору (Земська 1993: 250). Перспективи та проблеми зіставного опису словотвірних систем слов'янських мов на основі СП накреслюються протягом останніх двадцяти років. На сьогодні в мовознавстві присвячено тільки поодинокі праці зіставно-типологічного вивчення словотвірних можливостей дієслів на рівні СП окремих мов: російської і вірменської (Манучарян 1981), російської, польської і чеської (Ацаркіна 1997), української і польської (Сегін 2003), української, російської і польської (Ярошенко 2005). Спеціального комплексного дослідження словотвірного потенціалу хоча б окремих лексико-семантичних груп дієслів сучасних слов'янських мов у зіставно-типологічному зрізі поки що немає, що й зумовило актуальність розпочатих нами досліджень.

Об'єктом уваги нашого дослідження є девербативи української і польської мов, мотивовані дієсловами динамічної просторової локалізованості (ДПЛ) з префіксом до-/do-, які є активним джерелом сучасного словотворення.

Мета статті полягає в зіставленні дериваційного потенціалу дієслів ДПЛ з префіксом до-/do- в українській і польській мовах. Мета зумовлює реалізацію таких завдань:

- 1) установити типологію словотвірних (СЗ), реалізовані іменниками від префіксальних дієслів у кожній із мов;
- 2) виявити спільне та відмінне в семантичній структурі субстантивного блоку типової СП зіставляваних мов;
- 3) проаналізувати ступінь продуктивності дієслів на рівні блоку і СЗ;
- 4) з'ясувати особливості реалізації дієслів-еквівалентів у зіставляваних мовах.

Матеріалом для дослідження стали віддієслівні іменники з префіксом до-/do- в кількості 91 одиниця, отримані з найавторитетніших словників української та польської мов (СУМ, ВТССУМ, SJPК, SJPД). У зіставляваних мовах аналізовані похідні кількісно представлені неоднаково (укр. – 12, пол. – 79). Твірними для зазначених девербативів слугують в українській мові – 73 префіксальні дієслова, у польській – 37. Отже, кількість похідних іменників на одне твірне дієслово в українській мові припадає 0,1 деривата, у польській – 2,1.

Аналіз реалізації семантичних позицій СП дієслів ДПЛ з префіксом до-/do- в українській і польській мовах свідчить, що структурно-семантичні та лексико-граматичні особливості твірних зумовлюють утворення дериватів із визначеним набором значень. Субстантивний блок типової СП досліджуваних дієслів представлено такими семантичними

позиціями: “опредметнена дія”, “виконавець дії”, “місце дії”, “знаряддя”, “кошти”, “об’єкт”.

Твірні дієслова з префіксом до- зазначених мов відзначаються високою словотворчою активністю в утворенні похідних із СЗ “опредметнена дія”. Слід погодитися з тими дериватологами, які констатують, що характерною особливістю дієслів як твірної бази є можливість їх перманентної синтаксичної перекатегоризації, оскільки немає жодних семантико-граматичних перешкод для формування транспозиційних субстантивів, якщо в комунікативній діяльності в них виникає потреба. Напр.: укр.: *доведення, доводження, доплив, доправлення, доставлення, достарчання, доходження, довіз*; пол.: *dobieg, dochodzenie, dociąganie, dociągnięcie, doganianie, dognanie, dogonienie, dojazd, dojechanie, dojeżdżanie, dojście, dolatanie, dolatywanie, dolecenie, dolezenie, dolot, dolażenie, donaszanie, doniesienie, donoszenie, dopelzanie, dopelznięcie, dopędzanie, dopędzenie, dopłynięcie, dopływ, dopływanie, dosunięcie, dosuwanie, dosuw* (техн.), *dowóz, dowożenie, dowózka* та ін.

Найбільш продуктивними в утворенні дериватів із СЗ “опредметнена дія” є префіксальні дієслова польської мови, а найменш продуктивними – українські дієслова з префіксом до- (див. таблицю 2). Девербативи *nomina actionis* утворюються практично від кожного польського твірного досліджуваних дієслів. З-поміж усіх аналізованих СЗ семантична позиція “опредметнена дія” відзначається найбільшою глибиною в парадигмі. Залежно від кількості похідних, що мають одне й те саме СЗ, семантичні позиції поділяють на одночленні і багаточленні, тобто одна й та ж семантична позиція може бути представлена одним дериватом, двома, трьома і т. д. Ці синоніми перебувають у різних лексико-семантичних і функціонально-стилістичних відношеннях. Спільноосновні деривати або повністю збігаються за своїми особливостями, або можуть мати

розбіжності. За своєю семантикою повністю збігаються такі спільнокореневі девербативи із СЗ “опредметнена дія”: пол. *dociąganie, dociągnięcie; dopędzanie, dopędzenie, dopęd; dopchanie, dopchnięcie; dopelzanie, dopelznięcie; doprowadzanie, doprowadzenie; dorzucanie, dorzucenie; dotaczanie, dotoczenie*. Інші синоніми-девербативи мають відмінності в семантичному або функціонально-стилістичному параметрах: пол. *doganianie, dognanie, dogonienie, dogon* (рідко), *dolatanie, dolatywanie, dolecanie, dolot* (рідко). В окремих випадках виявлено як спільне, так і розбіжності: укр. *доведення, доводження*; пол. *dojazd, dojechanie, dojeżdżanie; donaszanie, doniesienie, donoszenie; dopad* (заст.), *dopadanie, dopadnięcie; dopłynięcie, dopływ, dopływanie, dopłynienie; doskakiwanie, doskoczenie, doskok* (рідко, спорт.), *doskakanie* (рідко), *doskakiwanie* (старопол.); *dostąpienie, dostępowanie, dostęp; dosunięcie, dosuwanie, dosuw* (техн.); *dościganie, doścignięcie, dościg, doścignienie; dowieszenie, dowóz, dowożenie, dowózka*.

Чотири- і п’ятичленні семантичні позиції виявлено тільки в польській мові. Максимальна глибина семантичної позиції сягає 5 дериватів від дієслів *doskoczyć / doskakiwać*. Від 5 твірних дієслів *dopłynąć / dopływać, dowieźć / dowozić, dolatać / dolatywać, dognać, dogonić / doganiać, doścignąć / dościgać* зафіксовано по 4 деривати. По три девербативи однієї семантичної позиції утворюють дієслова *dojechać / dojeżdżać, donieść / donosić / donaszać, dopaść / dopadać, dostąpić / dostępować, dosunąć / dosuwać*. Результати, представлені в таблиці 1, свідчать, що тільки 9,5% українських дієслів з префіксом до- утворюють девербативи *nomina actionis*, у польській – 64,8%.

Таблиця 1

Глибина місць СЗ «опредметнена дія»

	Мови			
	українська		польська	
Одночленні	6	8,2	6	16,2
Двочленні	1	1,3	6	16,2
Тричленні	–	–	6	16,2
Чотиричленні	–	–	5	13,5
П'ятичленні	–	–	1	2,7
Всього	73	100	37	100

Компонентами СП досліджуваних дієслів є девербативи з мутаційним СЗ “**виконавець дії**”. Непродуктивною є ця семантична позиція в українській мові: *догоня* (діал.), *дойда* (заст.), *доїжджачий* (заст., мисл.). Від твірних дієслів засвідчено 8 девербативів польської: *doganiacz*, *dojeżdżacz*, *donosiciel*, *dowódca*, *dowóz*, *dowożenie*, *dowózka*, *doskocz* (рідко). Серед дієслів ДПЛ з префіксом до- лише 3 твірні лексеми української мови зреалізували свій дериваційний потенціал із цим СЗ, у польській – 6 твірних.

Дериватів із СЗ “**місце**” утворено менша кількість, ніж похідних семантичної позиції “**виконавець дії**”. Від досліджуваних дієслів утворено такі локативи: укр. *доступ*; пол. (5) *dojazd*, *dojście*, *dolot*, *dostęp*, *dopływnik*. Абстрактна категоріальна сема “спосіб переміщення” конкретизується в значенні дієслів, які означають переміщення за допомогою транспортного засобу. Ця сема реалізується в 1 девербативі польської мови: *dopływnica* (рідко). Дериватів від дієслів з префіксом до- із цим СЗ не зафіксовано в українській мові.

Поодинокі деривати в окремих мовах виявлено із СЗ “**об’єкт**” (пол.: *dorzutek*) та семантичної позиції “**кошти**” (укр.: *довіз*).

Таблиця 2

Типологія словотвірних значень та їх продуктивність

Значення	Українська мова		Польська мова	
	к-сть	%	к-сть	%
Опредметнена дія	8	66,6	64	81
Виконавець дії	2	16,6	8	10,1
Місце дії	1	8,3	5	6,3
Знаряддя дії	–	–	1	1,2
Об'єкт	–	–	1	1,2
Кошти	1	8,3	–	–
Всього	12	100	79	100

У результаті порівняльного дослідження дериватів субстантивного блоку від дієслів-еквівалентів у двох мовах виявлено спільні особливості, що зумовлено генетичною спорідненістю мов. Водночас аналіз деривації від співвідносних твірних основ у зіставляваних мовах характеризується суттєвими розбіжностями, що спричинило помітні розходження в реалізації семантичних позицій субстантивного блоку. Для прикладу в таблиці 3, 4 наводимо словотвірну спроможність каузативних і некаузативних дієслів-еквівалентів.

Таблиця 3

**Реалізація дериваційного потенціалу каузативних дієслів
*довезти/довозити, dowieźć/dowozić***

Значення	Мови	
	українська	польська
Опредметнена дія	<i>довіз</i>	<i>dowozienie, dowóz, dowożenie, dowózka</i>
Виконавець дії	–	–
Місце	–	–
Знаряддя	–	–
Об'єкт	–	–
Кошти	<i>довіз</i>	–

Таблиця 4

**Реалізація дериваційного потенціалу некаузативних дієслів
доїхати/доїздити/доїжджати, *dojechać/dojeżdżać***

Значення	Мови	
	українська	польська
Опредметнена дія	–	<i>dojazd, dojechanie, dojeżdżanie</i>
Виконавець дії	доїжджачий (заст., мисл.)	<i>dojeżdżacz</i>
Місце	–	<i>dojazd</i>
Знаряддя	–	–
Об'єкт	–	–
Кошти	–	–

Отже, субстантивний блок досліджуваних девербативів складається з 6 семантичних позицій. Повну протяжність типової СП не реалізують префіксальні дієслова жодної з мов. Для двох зіставлюваних мов спільними є такі семантичні позиції: “опредметнена дія”, “виконавець дії”, “місце”. Тільки для польської мови характерні СЗ “знаряддя дії”, “об’єкт”. Семантична група із значенням “кошти” виявлена тільки в українській мові. Найбільш продуктивним у зіставлюваних мовах є СЗ “опредметнена дія”, в утворенні якого найбільш активними є польські дієслова (64,8% твірних утворюють девербативи *nomina actionis*). Для польських твірних характерна і найбільша глибина місць названої семантичної позиції. При аналізі особливостей реалізації дериваційного потенціалу дієслів-еквівалентів у зіставлюваних мовах виявлено як спільні моменти, так і суттєві відмінності.

У перспективі вбачаємо необхідність дослідження зазначених дієслів з іншими префіксами, словотвірними значеннями.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Ацаркина Т. А. Семантика глагола и его словообразовательные возможности (на материале глаголов движения в польском языке в сопоставлении с чешским и русским) / Т. А. Ацаркина // Проблемы изучения отношений эквивалентности в славянских языках. – М.: Диалог-МГУ, 1997. – С. 215–221.

2. *Валюх З. О.* Слововірна парадигматика іменника в українській мові : [монографія] / З. О. Валюх. – К.; Полтава : АСМІ, 2005. – 356 с.
3. *Грещук В. В.* Теоретичні засади основоцентричної дериватології / В. В. Грещук // Грещук В. В. Нариси з основоцентричної дериватології / В. В. Грещук, Р. О. Бачкур, І. Ф. Джочка, І. М. Пославська. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2007. – С. 6–39.
4. *Джочка І. Ф.* Дериваційний потенціал дієслів конкретної фізичної дії з семантикою створення об'єкта: автореф. дис. ... канд. філол. наук / І. Ф. Джочка. – Івано-Франківськ, 2003. – 20 с.
5. *Земская Е. А.* О парадигматических отношениях в словообразовании / Е. О. Земская // Русский язык. Вопросы его истории и современного состояния. Виноградовские чтения 1–8. – М.: Наука, 1978. – С. 63–77.
6. *Земская Е. А.* Теоретические проблемы сопоставительного изучения словообразования славянских языков (семантико-функциональный аспект) / Е. А. Земская, О. П. Ермакова, З. Рудник-Карват // Славянское языкознание. XI Междунар. съезд славистов. Доклады российской делегации: сб. докладов. – М.: Наука, 1993. – С. 248–263.
7. *Кушлик О. П.* Слововірна парадигматика похідних дієслів в українській мові : [монографія] / О. П. Кушлик. – Дрогобич : Коло, 2015, 384 с.
8. *Манучарян Р. С.* Словообразовательные значения и формы в русском и армянском языках / Р. С. Манучарян. – Ереван: Луйс, 1981. – 315 с.
9. *Морозова Т. С.* Структура словообразовательных парадигм русского глагола : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Т. С. Морозова. – М., 1980, 19 с.
10. *Познанський Р. В.* Словотворча спроможність дієслів семантичного поля «аграрне виробництво (рослинництво)» : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / Р. В. Познанський. – Івано-Франківськ, 2014. – 20 с.
11. *Пославська Н. М.* Структура і семантика словотвірних парадигм дієслів із семою руйнування об'єкта: автореф. дис. ... канд. філол. наук / Н. М. Пославська. – Івано-Франківськ, 2006. – 20 с.
12. *Сегін Л. В.* Структурно-семантична типологія словотвірних парадигм дієслів динамічної просторової локалізованості в українській і польській мовах: автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство» / Л. В. Сегін. – Донецьк, 2003. – 20 с.
13. *Сегін Л. В.* Дериваційний потенціал дієслів динамічної просторової локалізованості з префіксом під- в українській мові / Л. В. Сегін // Семантика мови і тексту : [матеріали ІХ Міжнародної наукової конференції]. – Івано-Франківськ, 2012. – С. 545–548.
14. Сопоставительное изучение словообразования славянских языков. – М.: Наука, 1987. – 272 с.
15. *Чиканцева Т. В.* Словообразовательные парадигмы непроизводных глаголов современного русского языка: автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Т. В. Чиканцева. – Л., 1984. – 22 с.
16. *Ярошенко Н.* Зіставний аналіз словотвірних парадигм дієслів *сажати*, *садити* і *sadzić* у російській, українській і польській мовах ХІХ–ХХ ст. / Н. Ярошенко // Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць. – Вип. 13. – Донецьк: ДонНУ, 2005. – С. 305–309.
17. *Buzassyova K.* Simantická struktúra slovenskych deverbativ / K. Buzassyova. – Bratislava, 1973. – 237 s.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

- СУМ – Словник української мови. – К.: Наук. думка, 1970 – 1980. – Т. 1–11.
СУМГ – Словарь української мови / За ред. Б. Д. Грінченка. – К.: Наук.думка, 1996. – Т. 1–4.
ВТССУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і головн. ред. В. Г. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТГ “Перун”, 2001. – 1440 с.
SJPD – Słownik języka polskiego / red. naczelny W. Doroszewski. – Warszawa: Wiedza powszechna, 1958-1969. – Т. 1–11.
SJPK – Słownik języka polskiego / pod red. I. Karłowicza i in. – Warszawa: Wyd-wo Kasy im. Minowskiego, 1900–1933. – Т. 1–8.

Стаття надійшла до редакції 28.06.2016